

Jean Laplanche:

Sproget og det ubevidste

Den følgende artikel stammer fra Jean Laplanches forelæsninger fra universitetsåret 1977-78. Det er de sidste fire af i alt tolv forelæsninger om det ubevidste. Laplanche genlæser og kommenterer en artikel fra 1961 (udvidet 1966), som han skrev sammen med Serge Leclaire. I denne artikel er Leclaire forfatter til afsnit III og V, mens Laplanche er forfatter til afsnit I, II og IV. Både Leclaire og Laplanche byggede på Lacans begreber, men især Laplanches afsnit IV blev ved flere lejligheder skarpt kritiseret af Lacan (jvf. den introducerende artikel om Lacan/Laplanche-kontroversen). Hvad der følger her, er i virkeligheden Laplanches modkritik af Lacan. Vi har selv givet artiklen og de fire forelæsninger overskrifter, mens de øvrige overskrifter er Laplanche egne randbemærkninger. Kommentarer i kantede parenteser er indsat af os, når andet ikke er anført. Vi har i begyndelsen af den første forelæsning udeladt Laplanches resumé af de tidligere forelæsninger.

Ole Andkjær Olsen og Steffen Jørgensen

I. Forskydning og symbolisering hos Freud (d. 24.1.1978)

Afsnit III i »L'inconscient – une étude psychanalytique« (Laplanche/Leclaire 1966) er som De ved skrevet af Serge Leclaire. Det drejer sig her om en analyse af hans »enhjørningedrøm«; om en klarlæggelse af forestillingsrepræsentanterne – af disse forestillinger, der repræsenterer driften, og som fortrængningen retter sig mod, eftersom denne slet og ret er fortrængning af visse forestillinger eller af visse forestillingskomplekser (på dette punkt har vi næppe noget at føre til Freud); og det drejer sig endelig om en klarlæggelse af de såkaldt »primære« processer, dvs. det ubevidstes love. Leclaires tekst illustrerer så eksplicit som vel tænkeligt denne »primære« funktionsmåde, således som Freud – genialt,

kan man sige – har defineret den i afsnit V i »Det ubevidste« (Freud 1915e):

»Ubv's kerne består af driftsrepræsentanter [forestillingsrepræsentanterne], som søger at udløse deres besætning, altså af ønskeimpulser. Disse driftsimpulser (...) eksisterer side om side uden at påvirke hinanden, modsiger ikke hinanden.¹⁾ Når der samtidig aktiveres to ønskeimpulser, hvis mål må forekomme os at være uforenelige, så trækker de to impulser dog ikke noget fra hinanden eller ophæver hinanden, men går sammen om at danne et mellemliggende mål, et kompromis. [Denne form for koeksistens implicerer altså, at »impulskæderne« er totalt uvidende om hinandens eksistens under deres ubevidste forløb; det er først i det øjeblik, hvor de kommer til syne i bevidstheden, at man endelig kan konstatere skæringspunktet mellem de to impulser, dvs. et kompromis.] Der findes ingen negation i dette system, ingen tvivl, ingen grader af usikkerhed« (Freud 1915e, pp. 183-84; kommentar af J.L. er indføjet i kantede parenteser).

Alt dette er *blændende* klart – i dets absolutte, totalitære fremtrædelsesform (en totalitarisme, der kan lede tankerne i retning af den ukompromitterede »væren« hos Parmenides og Eleaterne). Og når jeg i forrige forelæsning fremdrog begrebet *Gestalt* i forbindelse med det førbevidste system, så er det fordi Freud her fastslår, at der ikke findes nogen *Gestalt* på det ubevidstes niveau... eller *i det mindste* ikke nogen helheds-*Gestalt*. Der findes *måske* nogle partielle konfigurationer omkring den enkelte impuls, det enkelte kompleks, men ikke en konfiguration af komplekserne som helhed.

Herefter definerer Freud besætningernes *bevægelighed*, dvs. den *primærproces*, som vi skal vende tilbage til; dette er det andet store punkt efter beskrivelsen af driftsimpulsernes opsplitning eller koeksistens. Desuden defineres de ubevidste processers *atemporalitet*: processerne i det ubevidste system er atemporelle, dvs. at de ikke er tidsligt ordnede, at de ikke modificeres gennem tidens gang, at de absolut ingen som helst relation har til tiden. Og endelig som sidste punkt: de ubevidste processer tager ikke hensyn til realiteten, de er ene og alene underlagt lystprincippet. Denne »arealitet« udgør et interessant forankringspunkt i henseende til det stridsspørgsmål, der er rejst om forholdet mellem det ubevidste og sproget: hvis der nemlig findes nogle mere eller mindre sproglige fænomener i det ubevidste, så drejer det sig om et sprog, der ikke har åbnet sig intentionelt mod en referent; jeg vil sige, at det ikke tager sigte på en fælles virkelighed. Og alle disse kende-

tegn på det ubevidste er i den grad atypisk og uhørte i forhold til vor erfaring om det psykiske, at Freud afslutningsvis understreger sin advarsel mod den illusion, at man nogen sinde kan få direkte kendskab til det ubevidste (og ikke længere blot må slutte sig til det): de ubevidste processer manifesterer sig ikke for os; de kan først erkendes i det øjeblik, hvor det førbevidste system – efter at der er blevet slækket på censuren – er bragt tilbage til det ubevidstes funktionsmåder; i sig selv, tilføjer han, kan de altså ikke gøres til genstand for erkendelse, og de er endog (og her når vi grænsen for denne »negative teologi«) »ude af stand til at eksistere« (*existenzunfähig*).

Primærprocessen og retorikken

Jeg vender tilbage til det centrale punkt: *primærprocessen*, altså blandt alle disse det ubevidstes kendetegn mere præcist dets funktionsmåde. Den defineres tydeligvis i forhold til sekundærprocessen, eller, hvad der næsten kommer ud på det samme, som fri i forhold til en bunden energi (jvf. Laplanche/Pontalis 1967, artiklen »Energie libre – énergie liée«):

»Der hersker en langt større bevægelighed i besætningsintensiteterne. Gennem *forskydningsprocessen* kan en forestilling afgive hele mængden af sin besætning til en anden forestilling, gennem *fortætningsprocessen* kan den tilegne sig hele besætningen fra flere andre forestillinger. Jeg har foreslået, at man betragter disse to processer som kendetegn på den såkaldte psykiske *primærproces*« (Freud 1915e, p. 184).

Disse termer, forskydning og fortætning, definerer altså mere indgående denne bevægelighed – og vi vil få lejlighed til at diskutere nogle nyfortolkninger af dem, som har kunnet fremlægges med lingvistiske, eller mere præcist med retoriske termer. Lacan er, sammen med Jakobson, tydeligvis den, der indleder disse tilnærmelser, idet han sammenligner forskydningen med en retorisk figur, eller trope, som man kalder metonymi – og fortætningen med metaforen; Leclair anvender i den førnævnte tekst omtrent de samme ligninger. Selv har jeg temmelig hyppigt i denne tekst (og navnlig siden, ligesom mange andre) anvendt termerne metafor og metonymi, men, det vil jeg understrege, uden fuldstændig at identificere metonymien med det, Freud beskriver som forskydning, og jeg har heller ikke – hvad der er endnu mere velbegrundet – identificeret metaforen med fortætningen. Jeg anvender mere bekvemt – i forlængelse af den retoriske tradition fra det 17., 18. og 19. århundrede – termerne metafor og metonymi som betegnel-

se for de to former for forbindelser, der kan bestå mellem to forestillinger: en forbindelse ved lighed [similarité] og en forbindelse ved nærhed [contiguïté].

For at give nogle referencer vil jeg, blandt flere andre, henvise til et antal forfattere, der i øvrigt udvikler nogle ret modstridende synspunkter: Det nyligt udkomne værk af Todorov, *Théories du symbole* (1977), der udmærker sig ved sin klarhed og ved at fremlægge et historisk perspektiv fra Antikken til Freud og Jakobson. Jakobson og hans *Essais de linguistique générale* (1963), en samling af artikler, udkommet mellem 1949 og 1956, som er fundamental og grundlæggende ud fra et strukturalistisk synspunkt. Blandt en række tekster af Lacan, der udkommer samtidigt med Jakobsons eller for nogles vedkommende lidt senere, ville de mest relevante for vort ærinde være »Bogstavets instans i det ubevidste« (1957) og artiklen om psykosen (1959). Hos Rosolato vil De i hans *Essais sur la symbolique* (1969) og i *La relation d'inconnu* (1978) finde en opfattelse af metaforen og metonymien, der, hvis jeg har forstået ham ret, er temmelig direkte afledt af den Lacan'ske opfattelse. Jeg vil endelig henvise til et særdeles interessant værk, som er meget tæt skrevet, og som er bemærkelsesværdigt ved at gå stik imod de næsten enerådende lingvistiske og strukturalistiske strømninger, nemlig Lyotards *Discours, figure* (1971), navnlig kapitlet om drømmearbejdet. Lyotards og Todorovs værker er de mest kritiske og samtidig dem, der efter min mening er bedst egnede til at åbne eller genåbne nogle perspektiver, der havde tendens til at blive spærrede af nogle ikke blot rent lingvistiske, men *formalistisk* lingvistiske overvejelser, dvs. af den (alt for) berømte accentuering af signifiant'ens primat.

For nu igen at nævne Todorov, så finder De i hans værk et appendiks, »Freuds retorik«, der ikke som udgangspunkt har drømmetydningen, men tydningen af *der Witz*, af vitsen. Todorov viser i denne afhandling, at Freud – uden de passende kundskaber – forsøgte at genopdage nogle virkemidler, der for en stor dels vedkommende henhører under retorikkens virkemidler, dens troper. Og dette vises så klart, at man får indtryk af en temmelig stor inkohærens i de Freud'ske klassifikationer, og af, at »vitsen« utvivlsomt burde reformuleres på en mere overbevisende måde af en analytiker, der havde et bedre kendskab til retorikkens egne beskrivelser. Man fortæller os, og man gentager det ideligt, at Freud er kommet for tidligt, at han ikke kunne have noget kendskab til Saussure, Jakobson, etc., og at dette er en stor skam. Men dette er ikke spørgsmålet, thi Freud kunne have rådet over et begrebs-

apparat, der er opstillet langt før det 20. århundredes lingvistik. Misèren er altså ikke, at Freud skulle have manglet en endnu uopdaget lingvistik: den skyldes simpelt hen, at han ikke kendte den klassiske retorik. Og Todorov giver os en idé om den måde, hvorpå man således kunne tage de Freud'ske klassifikationer op igen, reducere deres talrige inkohærens, deres terminologiske overlapninger, deres vaklen og deres manglende træfsikkerhed i analysen. Han understreger navnlig den tvetydighed, der rammer en term som forskydningen. Og dette i en sådan grad, at Todorov kan konkludere (og jeg kunne være temmelig enig med ham, i det mindste hvad vitsen angår), at Freuds originale opdagelse består i opfindelsen af en tydningsmetode (altså den associative metode, eller for at være mere eksplicit: den metode, der lader den frie association bringe en given betydningsstørrelse for dagen) og ikke i den nomenklatur for associationsveje, han undertiden forsøger at opstille.

Erindringssymbolets dannelse

Jeg talte om *forskydningen*, som Todorov altså vil give en mere indsnævret betydning; nuvel, denne term har vi hos Freud næsten en slags førstetryk af i en passage fra hans »Udkast til en videnskabelig psykologi« (indeholdt i 1950a), hvor han studerer den hysteriske tvang, det, man også kaldte for »fiks idé«.

»Den *hysteriske tvang* er således 1. uforståelig, 2. uløselig gennem tænkearbejde [Freud betegner her tydeligvis en rationel, målstræbende, bevidst tankes manglende evne til at opløse idéen ved at påvise dens absurditet], 3. *inkongruent* i sin struktur. (...)

Nu viser vore analyser, at den hysteriske tvang straks *er løst*, når den er *opklaret* (gjort forståelig). Disse to karakteristika er altså i det væsentlige ét og samme. Ved analysen opdager man også den proces, ved hvilken skindet af absurditet og *inkongruens* er kommet i stand [det er altså analysen, der skal bringe den hysteriske tvang tilbage til en slags rationalitet. Og dette sker i en form, der direkte egner sig for en slags algoritme, som man siger]. (...)

Før analysen er *A* en overstærk forestilling, der ofte trænger sig ind i bevidstheden og hver gang fremkalder gråd. Individet ved ikke, hvorfor det græder, når *A* fremkommer, finder det absurd, men kan ikke hindre det.

Efter analysen har det vist sig, at der findes en forestilling *B*, som med rette fremkalder gråd, og som med rette ofte gentager sig, så længe der ikke af individet er udført en vis kompliceret psykisk præstation imod den [med denne »komplicerede psykiske

præstation«, som skal gøre det muligt at fjerne virkningerne af den ubevidste forestilling, ser man, at idéen om »gennemarbejdning« allerede er til stede]. Virkningen af *B* er ikke absurd; den er forståelig for individet, som endog selv kan bekæmpe den.

B står i et bestemt forhold til *A*.

Der er nemlig forekommet en oplevelse, der bestod af *B* + *A*. *A* var en biomstændighed. *B* var egnet til at afstedkomme hin varige virkning [dvs. at fremkalde tårer]. Reproduktionen i hukkommelsen af denne hændelse har nu formet sig, som om *A* var trådt i stedet for *B*. *A* er blevet substitut, *symbol* for *B*. Deraf *inkongruensen*. *A*-forestillingen ledsages af følgevirkninger, som den ikke synes værdig, som ikke passer til den« (Freud 1950a, pp. 428-29; her med enkelte ændringer citeret efter den danske oversættelse, p. 101; kommentar af J.L. er indsat i kantede parenteser).

Der har altså været en nærhedsforbindelse mellem *A* og *B* (en forbindelse, vi sædvanligvis kalder for »metonymisk«), hvor *A* var en detalje ved situationen eller denne eller hin fuldstændig tilfældige biomstændighed (et klædningsstykkets farve, et antal personer – hvad ved jeg), mens *B*, den centrale begivenhed, der »berettigede« tårerne, er blevet fjernet, fortrængt, og hvor så »tårefekten« er blevet forskudt til bifestillingen, *A*. Alt dette præsenteres for os som dannelsen af et *symbol* (eller, som Freud andetsteds udtrykker sig, et »erindringsymbol«, »der huserer som en parasit i bevidstheden« (Freud 1894a, p. 63)). Man ser, at *A* fuldstændig har overtaget *B*'s plads, og at *B* er forsvundet, blevet ubevidst – og dette er netop, hvad sagen drejer sig om. Lad os nu se, hvad Freud fremfører for at placere denne hysteriske symbolisering i forhold til en symbolisering, han fortæller os er »normal«:

»*Symboldannelse* forekommer også normalt. Soldaten ofrer sig for en broget klud på en stang, fordi den er blevet symbol på fædrelandet, og ingen finder dette neurotisk. [Soldaten ofrer sig altså for flaget – et fænomen, der ikke i sig selv er patologisk; vi skal straks se hvorfor. Der er ikke her tale om en værdibedømmelse af patriotismen, det er ikke spørgsmålet; Freud viser på sin vis ganske udmærket hvor latterligt dette flag er, når han beskriver det rent »neutralt« som en broget klud på en stang. Faneofret kunne være lige så patologisk som tårerne hos hysterikeren, der giver sig til at græde, hver gang hun tager sporvognen. Men det er ikke tilfældet].

Det hysteriske *symbol* opfører sig imidlertid anderledes. Ridderen, der kæmper for sin dames handske, *ved* for det første, at

handskens betydning skyldes damen, og han er for det andet ved sin reverens for handsken på ingen måde forhindret i at tænke på damen og tjene hende iøvrigt. [Her har vi altså et symbol: handsken. Ridderen vil gå i kamp for handsken, ofre sig, udføre alskens bedrifter for et klædningsstykke. Når vi ikke her står over for et patologisk tilfælde – som ved hysterien eller fetichismen – skyldes det, at symptomet, handsken, ikke udgør en dækerindring eller en modbesætning, idet den ikke forhindrer ridderen i at tænke på »damen«, men tværtimod peger hen imod hende]. *Hysterikeren*, der græder ved *A*, ved ikke af, at han gør det på grund af associationen *A-B*, og *B* spiller slet ingen rolle i hans psykiske liv [i hans *bevidste* psykiske liv]. Symbolet har her fuldkommen substitueret *tingen*.

Denne påstand er i strengeste forstand rigtig. Man kan overbevise sig om, at ved alle udefra kommende og ved alle associative aktualiseringer fremkommer *A* i bevidstheden i stedet for *B*, der egentlig skulle besættes. Ja, man kan ud fra de foranledninger, der – på besynderlig vis – aktualiserer *A*, slutte sig til *B*'s natur. [Lad os genoptage eksemplet med den høviske kærlighed og spørge os selv, hvordan ridderen ville opføre sig, hvis han blev »hysterisk«: han ville overhovedet ikke længere tænke på damen, men hverken have rist eller ro, før han kunne kæmpe om handsker; og hver gang et eller andet fik den ubevidste erindring om damen til at røre på sig, ville det eneste, der dukkede op i hans erindring, være handsken.]

Man kan sammenfatte sagsforholdet: *A* er tvangsmæssig, *B* er fortrængt (...) [Og her kommer så den økonomiske udlægning, der fører direkte til definitionen af primærprocessen:]

Termen »overstærk« viser hen til kvantitative karakteristika; det er nærliggende at antage, at *fortrængningen* har den kvantitative betydning af berøvelse af kvantitet, og at summen af de to (tvangen og fortrængningen) ville være lig den normale kvantitet [der findes et konstant kvantum energi – og hvorfor ikke et »tårekvantum«, der kunne måles i en tårekrukke? – der besætter *A + B*]. I så fald har kun fordelingen ændret sig. *A* er blevet tillagt noget, der blev fratrukket *B*. Den patologiske proces er en *forskrydningsproces*, som vi har lært den at kende i drømmen, altså en primærproces« (Freud 1950a, p. 429; her med enkelte ændringer citeret efter den danske oversættelse, pp. 101-3; kommentar af J.L. er indsat i kantede parenteser).

Sætningen om primærprocessen modsvares altså strengt af et princip om den psykiske energis bevarelse – i eksakt overensstem-

melse med den første termodynamiske lov: der skabes ikke psykisk energi; fordelingen kan variere, men summen af de energier, der besætter *A*, *B*, *C*, *D*, etc., forbliver konstant.

II. Lacans sprogvidenskabelige formalisering af primærprocesserne (d. 31.1.1978)

Sidste gang genlæste og kommenterede vi den passage fra »Udkast til en videnskabelig psykologi« (»Entwurf«), der sammenligner den hysteriske tvang med det, vi kan kalde for normal symbolisering. Jeg vil i dag omgruppere de væsentligste konklusioner og de væsentligste spørgsmål, der udspringer heraf. Allerførst er det bemærkelsesværdigt, at de to termer, Freud her anvender, på den ene side netop er *symbol* – patologisk symbol og normalt symbol – og på den anden side *forskydning*. Forskydningen bliver altså lagt til grund for symboliseringen (eller i det mindste for en vis type symbolisering), og dette giver os følgelig en klar bemyndigelse til at undersøge forholdet mellem det, psykoanalysen og sproget hver især har at gøre med. Her har Lacan været den store foregangsmand – og vi kan yderligere tilføje: den store systematiker, ganske vist på en måde, jeg ikke betragter som fuldt tilfredsstillende – og man bør absolut hylde ham for at have anvist denne frugtbare forskningsretning. Man vil f.eks. bemærke, at der i Freuds skema er tale om en forbindelse $A + B$ (*B* har visse berøringspunkter med *A*), der er et typisk eksempel på den forbindelse, man med en henvisning til retorikken sædvanligvis kalder metonymisk.

Forskydningen og det økonomiske

Vort første punkt angår følgelig den forbindelse, der skal etableres mellem to tilsyneladende vidt forskellige spørgsmål: en problematik omkring den psykiske energi og en problematik omkring den psykiske retorik. Termen symbol udgør her forbindelsesleddet – i en langt videre og langt mere interessant betydning end den, der er knyttet til de faste symboler (»symbolikken«), som Freud senere skulle interessere sig for.

Vort andet punkt er at finde ud af, *hvad* der bliver forskudt. Nuvel, der er ikke efterladt nogen uklarhed mht. det, der cirkulerer langs associationen $A \quad B$: Det er »tårerne«, der er forskudt, eftersom de hos hysterikeren optræder i forbindelse med *A*, mens de normalt er knyttet til *B*; eller i tilfældet med de såkaldt normale symboliseringer er det soldatens offervillighed eller patriotisme; i

tilfældet med damen og hendes ridder kan vi sige, at det er den høviske kærlighed eller den høviske offervilje. Ifølge den særlige model i »Entwurf«, der virkelig fremtræder som klinisk begrundet, er det »kvantiteten« der forskydes langs et net af forestillinger; og denne »kvantitet« – om hvilken man kan konkludere, at dens *kvantum* forbliver det samme, skønt den kan fordeles i varierende mængder – er kvantiteten af en affekt, der kan opfattes og endog måles gennem sine manifestationer og sine virkninger: her ser man, i hvor høj grad det er rimeligt at sammenligne neuron- og forestillingsbaner på den ene side, og energi- og affektkvantum på den anden side. Det er altså affekten, der forskyder sig, og som følgelig – kunne man sige, eftersom det her drejer sig om symboler – vil være selve det symboliserede eller den universielle og unikke signifié. Og man fristes til at tænke, at symboliseringen – som altid opfattes som symbolisering af et indhold (at symbolisere en forestilling med en anden) – altid er afledt, sekundær, i forhold til en oprindelig opgave, der aldrig bliver begrebet i sig selv, og som består i at »symbolisere«, dvs. at binde, tilbageholde – og tydeligvis beherske – den rene affekt for at forhindre den i at dukke frem i en ikke-specificeret, ikke-bundet form, dvs. i form af angst. Man kan meget vel sige, at disse absurde tårer hos vor hysteriker repræsenterer det sidste stadium før afsløringen af en nøgen angst.

Som mit tredje punkt vil jeg vende tilbage til distinktionen mellem to slags »forskydninger«, som man kunne karakterisere således: på den ene side har man den forskydning, der *tilbageholder* sporene efter de tidligere etaper (her af den umiddelbart forudgående: handsken, som »tilbageholder erindringer« om damen), og på den anden side den forskydning, der *ikke tilbageholder* mærket efter forestillingen: *A* tilbageholder ikke noget af *B*, i det mindste ikke bevidst, og dette er netop hvad der kendetegner *B* som fortrængt. Og hvis vi ikke længe taler om forskydning, men om symbol, vil vi altså have to symboliseringer: den, som symboliserer et andet symbol, dvs. at en forestilling (eller et forestillingskompleks) delvist substituerer en anden, men bevarer dens betydning og beriges ved den: handsken bevarer damens parfume, men netop derfor er energien, affekten, ikke overført til et enkelt punkt inden for forestillingshelheden; den er blevet ventileret, omfordelt og netop derved bundet. Det andet tilfælde af symbolisering har man, når én forestilling fuldstændig har substitueret en anden (som altså er forsvundet); symboliseringen har fået det symboliserede til at forsvinde – og dette har hvad affekten angår det korrelativ (vi vil ikke sige den »virkning«; man kan lige så

godt sige den »årsag«), at den er passeret direkte, uden at efterlade nogen rest, »for fuld udstrømning«, fra forestilling *B* til forestilling *A*. Affekten er i dette tilfælde ikke blevet forvandlet [métabolisé], den er ikke blevet fordelt over forestillingskomplekset; men netop derfor vedbliver den at være uspecificeret eller dårligt specificeret: den består i disse rene tårer på grænsen til angsten, ligesom frygten i fobien; og netop for så vidt den er dårligt fordelt og hober sig op i et eneste punkt, tenderer den altid mod at tilbagetransformeres og at lade det, der opretholder den, komme til syne, dvs. angsten.

Mit fjerde punkt går ud på at finde ud af, hvor man skal placere det, der her er beskrevet som forskydning. Man kan sige, at der på det førbevidste-bevidste systems niveau findes forskydninger, men forskydninger, som netop er reguleret af sproget. Man kan sige – og dette er hvad Freud fastslår i 1915 – at den totale, absolute forskydning er karakteristisk for det ubevidste system. Men det er interessant at konstatere i forbindelse med den proces, der her er specifikt beskrevet, at forskydningen ikke skal placeres inden for ét af disse to systemer, inden for et intra-førbevidst eller et intra-ubevidst system, men mellem dem – og måske som grundlæggende for sondringen mellem dem. Det er fordi der sker en forskydning, og ydermere en total forskydning, at dette element *B* er faldet ned i det ubevidste; elementet *B* glemmes, det holdes ikke længere tilbage, det er totalt afbesat. Ideen om en forskydning vejleder os således om en model over fortrængningen, hvilket bør opmuntre os til at fuldføre denne model.

Endelig en sidste bemærkning som kommentar til denne passage: Vil dette nu sige, at det ubevidste ikke behøver at gribe ind i de »normale«, »ikke-glemsomme«, »erindrende« symboliseringer? Her ville det være ret overilet, hvis vi foregav, at der ikke skjuler sig noget som helst andet bag forholdet mellem handsken og damen. Kender man psykoanalysens senere udvikling, fristes man tydeligvis til – ganske skematisk – at postulere eksistensen af moderen og hendes fallos bag damen og hendes handske. Og hvad befinder der sig bag soldaten og hans flag? Soldaten og hans fædreland? Soldaten og hans »mødrende jord«? Forudsætter enhver symbolisering ikke en oprindelig symbolisering? Skulle enhver symbolisering – selv en »erindrende« – ikke forudsætte den fundamentale glemsel, der kendetegner en urfortrængning? Det er i hvert tilfælde et spørgsmål, det er berettiget at stille, ligesom det forekommer mig berettiget at reformulere en bestemt model over fortrængningen.

En model over fortrængningen

Med denne model vender jeg tilbage til artiklen, jeg skrev sammen med Leclaire. Vi forsøgte dengang, idet vi fulgte en bestemt Lacan'sk inspirationsretning, at formulere modellen som en substitution af »signifiant'er« – en substitution, som jeg da kaldte for »metafor« (en term, som jeg vil få lejlighed til at kritisere, hvad denne model angår: Lacan er ikke ene om at betegne enhver substitution af signifiant'er som metafor, mens man ud fra et andet perspektiv kan mene, at metaforen kun er *én* af substitutionens former). Hvordan det nu end forholder sig, så er denne signifiant-substitution ikke så fjern fra det, Freud har beskrevet; og det næsten algebraiske spil mellem forestillingerne: A og B , $A + B$, etc., knytter naturligt an til visse Lacan'ske formler. En af disse formler, som Lacan kalder »metafor«, vil man finde i vor tekst – gentaget fra Lacans artikel om psykoserne (Lacan 1959; da. udg., p. 135):

$$\frac{S'}{S} \times \frac{S}{s} \qquad S' \times \frac{1}{s}$$

(Majusklerne er her signifiant'er og minusklerne signifié'er – i overensstemmelse med det, Lacan kalder for signifiant'ens primat, idet værdigheden tilhører de store bogstaver og mindreværdigheden, underordningen, de små bogstaver. En anvendelse af majuskler og minuskler, der allerede antyder et helt program...).

Jeg vil først citere den måde, hvorpå jeg i 1960 udnyttede de mulige transformationer af denne formel:

»Lad os her erindre os det skema, Lacan opstiller for metaforen i et lingvistisk symbolsprog: det forekommer ved, at man i et forhold mellem signifiant og signifié $\frac{S}{s}$, indsætter (substituerer) en ny signifiant S' , anvendt som signifiant for den oprindelige signifiant S , der hermed falder ned på signifié'ens plads; altså ifølge den algebraiske formel

$$\frac{S'}{S} \times \frac{S}{s} \qquad S' \times \frac{1}{s}$$

Tilsyneladende er der sket noget ganske enkelt: et navneskifte; det, jeg først benævnte »S«, konnoterer jeg herefter ved »S'«. Men man ser også – og det er dette, der interesserer os – at noget er faldet bort, er blevet »forkortet« i ordets algebraiske betydning [det er faktisk en forkortning af et produkt af to brøker: den be-

står i at overstrege de termer, der optræder identisk over og under brøkstregen]« (Laplanche/Leclaire 1966, p. 118; i kantet parentes er indsat aktuel kommentar af J.L.).

Der er altså sket en »forkortning«; men *det, der interesserer os i forbindelse med fortrængningen, det er at finde ud af, hvad der er blevet af den »forkortede« term*, dvs. hvordan og under hvilken form termen S er flyttet til det ubevidste niveau. Men allerførst finder jeg nu, at det ville være at foretrække at skrive denne model på en anden måde: som bekendt er der i et produkt altid en multiplikand (som operationen retter sig mod) og en multiplikator (som udfører transformationen). Nu er imidlertid det, transformationen udføres på, udgangsforholdet $\frac{S}{S}$, og det, som udfører transformationen, er $\frac{S'}{S}$; transformatoren. Det er altså mere sige at skrive: $\frac{S}{S} \times \frac{S'}{S}$

At anvende denne model over noget transformeret og en transformator rejser ganske klart en række problemer. Og det er ikke det mindste problem at finde ud af, hvornår man har nået grænserne for modellens gyldighedsområde, og hvornår man er »gået for vidt« i denne matematisk udseende transposition og transformation. Man kan kun svare rent empirisk – ud fra den frugtbarhed og den forenkling, sådanne formler kan bidrage med. Lad os blot erindre om, at Freud langt fra bandlyste sådanne formler, men snarere opmuntrede forsøg i denne retning. Således synes tingene virkelig også at gå af sig selv, når man anvender formlen for signifiant-substitutionen på eksemplet med de »hysteriske tårer«. I dette tilfælde af neurotisk symbolisering ved vi, at en bestemt forestilling er oprindelsen til den pinlige affekt, og vi har en forbindelse mellem A og B , som bevirker, at termen A på en bestemt måde kan komme til at substituere termen B , betyde termen B ; dvs. at inden for komplekset $A + B$, er det termen A , der bliver valgt til at betyde hele situationen $A + B$; *kort og godt er resultatet netop den »forkortning«, vi talte om: B* , det element der virkelig er motiverende for tårerne, forsvinder for kun at genfindes i det ubevidste, mens A i stedet kommer til at udløse tårerne gennem en falsk forbindelse, hvis fremmedhed er klart markeret gennem forrykkelsen i formlen $S' \times \frac{1}{S}$ (og ikke $\frac{S'}{S}$):

$$\frac{B}{\text{tårer}} \times \frac{A}{B} \quad A \times \frac{1}{\text{tårer}}$$

Bemærk, at A og B befinder sig i et nærhedsforhold – en forbindelse, vi sædvanligvis kalder metonymisk –, og at det såkaldte

skema for »metaforen« i denne forstand bærer en forkert betegnelse: man burde snarere betegne det som skemaet for en »signifiant-substitution«, der her repræsenterer en af de mest »simple« symboliseringsmåder. Hvis vi nu forsøger at formalisere det ene af de to eksempler på »normal symbolisering«, kan vi skrive noget i denne retning:

$$\frac{\text{dame}}{\text{Høvisk}} \times \frac{\text{handske}}{\text{dame}}$$

kærlighed

Også her har vi et forhold mellem delen og helheden, og substitutionen går snarere på nærheden end på ligheden. Men det væsentlige er, at der ikke sker nogen »forkortning«. »Damen« flytter ikke slet og ret ned i det ubevidste, selvom det er klart, at hun undergår en transfiguration. Under alle omstændigheder sker der en *tilbageholdelse af betydning, hvad jeg er tilbøjelig til at betragte som karakteristisk for den sande symbolisering*, og hvilket jeg havde lejlighed til at tale om for tre år siden i forbindelse med initieringsritualerne (cf. Laplanche 1980b, 2. del).

Vi spurgte for et øjeblik siden, om en sådan formalisering er legitim. Nuvel, vi bliver her opmærksomme på dens begrænsninger, eftersom vi i det ene tilfælde har kunnet »applicere« en vis matematisk transformationsregel (forkortningen), mens algebraen lader os i stikken hvad den såkaldt normale eller »komplekse« symbolisering angår. Men, på den anden side har man – udover transformationerne og »kalkulen«, der her symboliseres af multiplikationstegnene og pilene – den værdifulde grundcelle, som Lacan kalder »den Saussure'ske algoritme«, dvs. dette $\frac{S}{S}$, man vil placere som oprindelsen til den moderne lingvistik.²⁾

Den Saussure'ske celle

Lad os erindre os, at denne »celle« for Saussure definerer »tegnet«, der er helheden af signifiant og signifié, og som rummer to »sider«: Dels den »betydende« side [la face signifiante], der skal opfattes som den rent materielle, lydige side – og det vil i sprogets tilfælde være materialiteten i »ordet«, thi der findes betydende elementer eller signifiant-elementer, der ikke stemmer fuldstændig overens med ordopdelingen); lad os tænke på det rent materielle aspekt ved et ord, vi skal skrive, og som ikke »siger os noget«, ligesom jeg for lidt siden skrev navnet på denne arabiske logiker og matematiker [cf. note 2]. Og dels har vi »det betydede«, »signi-

fié'en«, som Saussure kalder den »mentale« side (uden at lade sig bringe i forlegenhed af de »antipsykologiske« fordomme, der i dag er uundgåelige): den mentale side eller »begrebet« slet og ret, eller også »indholdet«. Denne celle (for nu ikke at gentage den upræcise term algoritme), tegnet, skrev Saussure således:

signifié

signifiant

Det interessante – det, der bør understreges hos Saussure og hos alle dem, der har fulgt ham på dette punkt, Lacan iberegnet – det er nu, at tegnet, i det mindste på sin »signifié-side«, ikke har noget med realiteten at gøre: Saussure abstraherer fuldstændig fra enhver intentionalitet (og *a fortiori* også klart fra enhver udpegning), der kunne referere sproget til noget andet end sig selv. Dette er meget vigtigt, thi vi er lige fra begyndelsen anbragt i en formalisme, som det herefter bliver vanskeligt at komme ud af.

Nuvel, hvorledes forholdet det sig med Lacan i forhold til Saussure? Som bekendt mener Lacan – her i overensstemmelse med hele bevægelsen i den tidsalder, der allerede forekommer os at være en smule passé – at lingvistikken er de humanistiske videnskabers »pilotvidenskab«, og det drejer sig vel at mærke om en ganske særlig lingvistik: den *strukturelle lingvistik*. Dette går igen i denne formulering, som vi skal diskutere og analysere: »det ubevidste er struktureret som et sprog«, og hvor alle termerne har deres fulde vægt, i særdeleshed termen »struktur«. Alle disse termer skal undersøges her: »som«, der implicerer analogi og ikke identitet; artiklen »et« (»et sprog«), der i endnu højere grad giver os mandat til at fjerne os fra *vort* verbale sprog: der skulle kunne etableres et begreb om sproget generelt, som det verbale sprog kun ville være et særligt tilfælde af. Hvorledes kan vi definere et sprog i hele dets generalitet? Jeg drister mig til at opstille en slags formulering, hvis eneste berettigelse er at blive diskuteret og dernæst tilintetgjort: »Et meningsfænomen, hvor noget bliver befordret, kommunikeret gennem eller med en materiel bærer, der selv er mere eller mindre struktureret.« Den materielle bærer er i cellen skrevet som »signifiant« eller S. Ordene »gennem« eller »med« betyder, at sproget visse har et »instrumentalistisk« aspekt; men det lingvistiske tegn er aldrig et rent middel, der udsletter sig selv i forhold til det, det kommunikerer: man overfører aldrig en meddelelse uden samtidig at overføre dens »bærers« materialitet.

Vi ser klart, at der ved hver enkelt term i denne art »definition« kun er tale om en tilnærmelse.

Men vi skal ikke allerede fra starten begrave os i Lingvistikken tekniske detaljer og i dens kælderslagsmål; lad os, snarere end at tage udgangspunkt i selve Sproget, forsøge at tage udgangspunkt i dette »som-et-sprog«, som *det ubevidste* er: forsøge at anskue formuleringen »som-et-sprog« som en helhed – ligesom Saussure tegner en ring rundt om sit lingvistiske tegn. Lad os forsøge at indkredse tingene herudfra, for så senere at vende tilbage til Sproget.

Findes der signifiant'er i det ubevidste?

Lad os hvad det ubevidste angår i det mindste foreløbigt bevare distinktionen mellem på den ene side det ubevidstes materiale, dets materialitet, og på den anden side det, der cirkulerer i det ubevidste. Nu ved vi allerede om selve »materialet« (Freud) eller »signifiant'en« (Saussure-Lacan), at det ubevidste ikke bruser af ord og sætninger i det verbale sprogs forstand. Vi ved, at de forestillinger, der findes her, er tingsforestillinger (*Sachvorstellungen*), der ofte er hentet fra den visuelle sansesfære (det, vi f.eks. kalder for »imagoer«), men som også kan stamme fra områder, der ikke nødvendigvis er visuelle, f.eks. de såkaldt perceptorisk-motoriske handlingsskemaer, der er en bestanddel af de mest primitive forestillinger og centrale i de ubevidste fantasier: at spise, at inkorporere, at tilbageholde, at udstøde, at opsplitte. Den kendsgerning, at det »visuelle« her lader til at være det mest fremherskende (måske som en funktion af drømmen: vi er alt for tilbøjelige til uafladeligt at slutte fra drømmen til det ubevidste), udelukker på ingen måde tilstedeværelsen af andre forestillinger, herunder auditive forestillinger. Dette rejser direkte spørgsmålet: Hvilken status har de sproglige forestillinger i det ubevidste; hvilken status har det, vi lokaliserer som erindringsspor af ord og hørte sætninger? Her må man være yderst præcis: disse auditive, verbale, forestillinger er kun tilstede i det ubevidste i egenskab af tingsforestillinger; her bliver de behandlet som »ting« *uden respekt for sprogstrukturen*, således som den mest adækvat er blevet beskrevet af Saussure og hans efterfølgere. Jeg hentyder her til Martinets beskrivelse af det verbale sprog som en »dobbelt artikulation«: den første artikulation består af de enheder, der er afgrænsede efter mening, »monemer«; den anden artikulation består af de distinktive enheder, »fonemerne«, der ikke er betydningsbærende, i det mindste ikke i deres egentlige sproglige funktion (Martinet 1960). Nuvel, det væsentlige er, at de sprogelemen-

ter, der findes i det ubevidste – rester af udtalte sætninger, ordrester, fonemrester – her optræder på lige fod med andre elementer, idet de får deres mening ud fra subjektets særlige infantile erfaringsverden – og ikke i det væsentlige ud fra deres tilhørsforhold til en universel kode og den dobbelte struktur, som Martinet har beskrevet. Disse *stykker* af sprog, der kan findes i et ubevidst kompleks, har ikke noget direkte forhold til sprogets universelle kode; de er trukket ud af den, »sammenbiksede« [bricolés] (i Lévi-Strauss' forstand) i en anden konfiguration. Og dette fører indirekte til, at et ikke mindre vigtigt spørgsmål rejser sig: muligheden af, at der eksisterer en anden kode, ja en anden struktur i det ubevidste, som er universel, transindividuel.

III. *Lacans teori om »subjektets signifié« (d. 7.2.1978)*

Vi fortsætter gennem fortløbende tilnærmelser vor undersøgelse af denne formulering, der for tiden hviler tungt over det ubevidstes problem: »Det ubevidste er struktureret som et sprog«. Angående det, man i første omgang kan kalde for »signifiant'en« i det ubevidste, har vi understreget, at den rummer nogle væsentlige forskelligheder fra signifiant'en i et sprog (lad os sige et »naturligt sprog«), for så vidt det forekommer udelukket at definere et fast forhold til »signifié'en«, hvordan man så end ville opfatte denne fasthed: som en nominalistisk forbindelse mellem en signifiant og »dens« signifié eller som en ordnet korrespondance inden for en struktur (idet denne fasthed da defineres som differentierende i forhold til de andre elementer: som »valør«). Og alligevel leder Freud i årene 1900-1910 netop efter en kode for det ubevidste, efter et »grundsprog«, idet han – navnlig under indflydelse af Jung – forsøger at beskrive en symbolik. Disse fristende forsøg med »symbolikken« genfinder man i horisonten af enhver lingvistisk reduktion af det ubevidste, for så vidt denne reduktion ikke kan overse det, som udgør det væsentlige ved et sprog, der sigter på kommunikation: eksistensen af en kode. *Lacanismen undgår ikke dette skråplan*, og det gælder også for de afkodninger, der optræder systematisk og »vildt« (en ganske veltæmmede vildskab) hos en vis efterslægt, der med åben bog aflirer det monotone omkvæd om fallosen og kastrationen. Der findes ikke nogen kode i det ubevidste, der findes ikke nogen dobbelt artikulation i den af Martinet beskrevne forstand; og signifiant'en – for nu at bevare dette ord endnu en stund – hænger stadig fast ved tingen, eller ved et tingsfragment, eftersom det slet og ret er tingsforestillingen, *die Sachvorstellung*, som er fremherskende.

Der bliver imidlertid dette stående, som med en uforudset vending afslører, at vi ikke har aflivet relationen til sproget ved at have påvist, at det ubevidste ikke har en sproglig »struktur«: nemlig den kendsgerning, at det ubevidste for så vidt man kan beskrive det – langt fra kan sammenlignes med en eller anden uformelig og kontinuerlig magma, men fremtræder som sammensat af adskilte, diskrete elementer, en slags atomer. Om end man her afgjort må være på vagt, thi man kunne spørge sig selv (og Freud undlod det heller ikke selv), om denne »atomare« præsentation af det ubevidste ikke er det simple resultat af vor tilnærmelsesmetode, for så vidt analysen er en afdækning, der pr. definition retter sin opmærksomhed mod de atomer, den isolerer, indtil de mest elementære, de mest »udelelige«. Lad os imidlertid anerkende denne de ubevidste enheders adskilte karakter, alt imens vi udsætter spørgsmålet om disse enheders oprindelse. Hvad rummer de af perceptive enheder, af gestalt- eller formfænomener (brystet, partialobjektet...), og hvad bevarer de af sprogstrukturens opdelinger, af de »betydende« [»signifiantes«] enheder?

Findes der signifié'er i det ubevidste?

Idet vi fortsætter denne undersøgelse, vil vi nu vende os mod »signifié'en«. Her vil vi allerede til start, som motto, fremhæve det interessante ved en distinktion, eller snarere en frugtbar glidning, en afdrift, som Lacan har indført i denne term. Faktisk er signifié'en hos en Saussure altid en signifiants signifié, lige så substantiel som denne; mens man hos Lacan undertiden finder en formulering, som peger på en slags frigørelse i forhold til en alt for snæver og nødvendig korrelering: han taler om »subjektets signifié« [le »signifié au sujet«]. Her er signifié'en, det betydende, hentet fra udtrykket »Jeg betyder Dem, at...«, ligesom f.eks. fogeden, der meddeler en dom. For at gøre tingene endnu klarere kunne man sige, at man med den Saussure'ske opfattelse befinder sig i et begrebsperspektiv, mens man hos Lacan vil være i et domsperspektiv, men hvor dommen ligeledes skal forstås som kendelse. Man kan som ramme også anvende den store opposition, der forplanter sig fra Saussure til den nutidige lingvistik i en vis lensafhængighed. Således som den fremstår hos Saussure, drejer det sig først om oppositionen mellem sprogbygning [langue] og sprogbrug [parole], hvor sprogbygningen er beholdningen af verbale billeder, der er fælles for en gruppe af individer, noget på én gang socialt og strukturelt, som man ikke kan ændre stort ved, og som

er lingvistikkens egentlige objekt; og hvor sprogbrugen er en individuel handling, der skyder sig ind i denne struktur og bruger den. Endvidere har man en distinktion, der så godt som dækker den foregående: kode – meddelelse. Og som noget endnu nyere har man med Chomsky en opposition, der også sigter mod at opsamle de øvrige: oppositionen mellem på den ene side »kompetens« – forstået som en uendelig evne til at danne sætninger – og på den anden side det individuelle talende subjekts »performans«. ³⁾ Vi kan altså, om man vil, modstille sprogets strukturelle aspekt og dets kommunikative aspekt: det er en anden måde at sige det samme på.

Novel, vi pegede på, at signifié'en kunne antage to betydninger: »signifiant'ens signifié« og »subjektets signifié«, i den af Lacan foreslåede betydning. Signifiant'ens signifié skulle da høre til sprogbygningen, være et strukturfænomen; subjektets signifié kan derimod kun anskues i kommunikationen, idet man dog må erkende, at der ikke findes nogen kommunikation uden et minimum af struktur, at det ikke er muligt at formidle en meddelelse uden kode.

Men for at vende tilbage til det ubevidste, så er det i det mindste problematisk at overføre begrebet »signifié« hertil, hvadenten det sker i relation til en kode (hvad strukturen angår har vi set, at det var tvivlsomt, om man kunne beskrive en kode, et leksikon for det ubevidste, uden at risikere at forfalde til en symbolik, dvs. et præ-etableret tydningsystem), eller på den anden side i relation til kommunikationen, dvs. ikke nødvendigvis forstået som et velafgrænset »betydningsindhold«, men som en meddelelse, der, hvor vag og navnlig gådefuld den end kan være, stadig er henvendt *til den anden*. Er der i det ubevidste stadig en signifié, en meddelelse at kommunikere og overbringe? Her mener jeg man må fastholde følgende, som på ny inddrager vort forsøg på en sprogdefinition: det ubevidste er et meningsfænomen, men uden nogen som helst kommunikativ formålsbestemthed.

Det ubevidste kommunikerer intet

Om det ubevidste kan man – måske metaforisk – sige, at det taler, men det vil intet kommunikere, det beforder ikke nogen som helst meddelelse. ⁴⁾ I forbindelse med drømmen, symptomet og endog de direkte sproglige symptomer som f.eks. fortalelsen må man insistere på følgende: det er ubevidste dannelser, der er lukkede om sig selv og ikke bestemt til kommunikation. Hysterien, der ganske vist er så »talende«, er det kun i tilgift: den er først

talende i det øjeblik, hvor den indgår i den analytiske proces; eller rettere, den er talende når symptomet, som Freud sagde, bliver anvendt til at opnå en sekundærgevinst, til at blive fremvist; men symptomet kan eksistere uden at blive vist, nemlig i den paradoksale skikkelse af *tale*, der ikke er henvendt til nogen. Man stiller undertiden spørgsmålet om, hvorvidt et symptom kan eksistere, uden at det bliver opfattet af den anden; »rødmer de unge piger i mørke?« Man foregiver at dette spørgsmål er uløseligt eller endog absurd i selve sin formulering. Jeg er overbevist om, at det særegne for et hysterisk symptom, herunder det såkaldte konversions-symptom, er, at det bliver ved med at eksistere selv i mørke, selv i afsondrethed, selv under fraværet af enhver kommunikation. På samme måde er drømmen ikke bestemt til at blive fortalt, og man kan med endnu større ret hævde, at den ikke er identisk med »drømmefortællingen«; denne er allerede association ud fra drømmen, den er indledningen til drømmeanalysen. Det er analysen, der tilbagetransformerer det, der ifølge sit væsen er lukket om sig selv i det ubevidste, til kommunikation, og det er i samme grad, som det ubevidste er lukket om sig selv, at det gentager sig selv. Hvorfor har jeg talt om at »tilbagetransformere« – og ikke at transformere – til kommunikation? Dette betyder tilsyneladende, at der i »begyndelsen« i det ubevidstes genese fandtes et kommunikativt fænomen, der herefter har lukket sig om sig selv, idet kommunikationen så er blevet til »cirkulation«. Nuvel, hvad angår »subjektets signifié« (man kan godt bevare dette smukke udtryk af Lacan, selv om man ikke er tilhænger af hans teori om »subjektet«), så må man for klart at forstå, hvad det drejer sig om, nødvendigvis inddrage forførelsesteorien; dette vises glimrende – som en i sandhed lysende myte – gennem et klinisk eksempel, som jeg har kommenteret mere end én gang, »Emma-historien«, som i »Udkast til en videnskabelig psykologi« følger efter afsnittet om »Den hysteriske tvang«.

Fortrængning og forførelse

Lad os erindre os, at denne Emma-historie viser, hvorledes forførelsen kun kan skabes gennem spillet mellem to scener. I den ene af disse scener, den ældste – scene II, eftersom den opdages som nummer to under analysens forløb – bliver noget *betydet* barnet, »betydet subjektet« [»signifié au sujet«], men forbliver i barnet som en fuldstændig uforstået sekvens. Der er ganske vist udsigt til »en« seksuel signifié; men det, som bliver tilbage, er kun en ting eller en sekvens af ting, af tingsforestillinger.

»Videre forsken afdækker nu en anden erindring, som hun bestrider at have haft på tidspunktet for scene I [som kommer senere]. Den kan heller ikke bevises gennem noget [scene II er blevet fortrængt]. Som otte-årig gik hun to gange ind i en købmandsforretning for at købe slik. Den ædle herre benyttede lejligheden til at knibe hende i genitalierne gennem klæderne. Trods erfaringen første gang gik hun derhen en gang til. Derefter holdt hun sig væk. Hun gør sig nu bebrejdelser over, at hun gik derhen for anden gang, som om hun derved havde villet fremprovokere attentatet. Faktisk må en tilstand af 'tyngende dårlig samvittighed' føres tilbage til denne scene« (Freud 1950a, p. 433; her med enkelte ændringer citeret efter den danske oversættelse, p. 109; i kantet parentes er tilføjet kommentarer af J.L.).

Alt er vigtigt i denne beskrivelse, og i særdeleshed den kendsgerning, at barnet vender tilbage. Hun vender tydeligvis tilbage (og her støtter vi os på den viden om eksistensen af en tidligt udviklet infantil seksualitet, som Freud fremlagde i de følgende år), drevet på endogen vis af sit ønske, i den grad at den voksnes forførelse til slut kun vil være noget, hysterikeren påstår. Her finder man med tiden en hel fortolkningslinje hos Freud, ifølge hvilken forførelsen kun er den projicerede genspejling af en rent intern udvikling af seksualiteten. Men hvad der end måtte være den partielle sandhed ved denne omvending – også i behandlingens praksis –, så omstøder den i mine øjne ikke den prototype, der repræsenteres ved forholdet mellem de to scener: hun »vender tilbage«, ikke blot fordi den seksuelle ophidselse allerede eksisterer for hende, men også for at opsøge traumat og for netop at søge at genfinde den gådefulde signifié, denne »subjektets signifié«, som ikke blev overdraget på trods af, at der skete en handling, der i sig selv var betydningsbærende. Hvad den anden scene angår (scene I, der blev fortalt med det samme af hysterikeren), så er det den, der kommer til at *tyde* og i samme vending begrave, fortrænge, den første scene. Det er den såkaldte »scene med kommis'erne«, der i modsætning til den første ikke overfladisk set har noget manifest seksuelt indhold.

Ved at genlæse dette, ser man, at det drejer sig om en komplicering og en konkretisering af skemaet »A + B«, som denne gang gælder hele samlinger af elementer og ikke blot to isolerede elementer, og som spiller på det forrykkede og forsinkede forhold mellem de to scener. Jeg sagde, at det drejede sig om en stor myte, for så vidt spillet mellem de to scener, deres forrykkelse – og fremfor alt den første, ældste scene – tidligt skulle flyttes, måske helt

tilbage til de første dage. Men hvis vi går med til at flytte denne »sekundære fortrængning« tilbage for at gøre den til noget, der ligger nærmere en vis realitet, som vi forsøger at opfatte, og som betegner det ubevidstes fødsel gennem de første fortrængninger, nuvel, så må vi her spørge os selv, hvad signifié'en i det ubevidste egentlig er. Lad os sige, idet vi orienterer os efter denne sekvens af scener, at signifié'en fra først af er en seksuel, gådefuld signifié, der ikke i første omgang kan indoptages af det spædbarn, der modtager den. Det har afgjort noget at gøre med det, man – idet vi går lidt hurtigt frem – kalder for »moderens begær«. Og det er indlysende at moderens begær genfindes i den måde, hvorpå hun beskæftiger sig med barnet; men det bliver ikke blotlagt her: det fremføres og skjules på én gang gennem hendes pleje, hendes bevægelser, hendes omsorg og hendes optræden. Mest skematisk sagt bliver det symboliseret af brystet, eller i det mindste vil det blive taget op igen i det ubevidste som bryst i form af et vist antal forestillings-elementer (*Vorstellungsrepräsentanz*). Man ser, i hvilken forstand man kommer for hurtigt og for let afsted, når man siger, at det ubevidste *er* »den andens tale« [le »discours de l'autre«]. Barnets ubevidste er ikke direkte den andens tale og heller ikke engang den andens begær.

Fra moderens tale til barnets ubevidste: et stofskifte

Mellem den betydende adfærd, der er ganske ladet med seksualitet (hvad man altid igen vil glemme), mellem moderens adfærd-talebegær og subjektets ubevidste forestilling, er der ingen kontinuitet, og der er heller ikke tale om ren og skær inderliggørelse [intériorisation]; barnet inderliggør ikke moderens begær. Det lærer ikke moderens fantasi at kende, eller det inderliggør den ikke; eller endnu engang: barnet glider ikke ind i forældrenes fantasi på samme måde, som man – med reference til indlæringen af det verbale sprog – plejer at sige, at det glider ind i sproget ligesom indefra. Mellem disse to »meningsfænomener« (jeg anvender her den vagest mulige term) – dels den voksnes og specielt moderens betydningsbærende adfærd og dels barnets ubevidste, der er under dannelse – finder man det væsentlige moment, som man må kalde for »dekvalificering«. Det ubevidste er ikke den andens talebegær, det er resultatet af et ejendommeligt stofskifte [métabolisme], der som ethvert stofskifte indebærer opløsning og genopbygning; og det er ikke for ingenting, at vi her hyppigt taler om inkorporering, thi inkorporeringen ligner sin stofskifte-model mere, end man sædvanligvis tænker. Ved inkorporeringen finder

man ligeledes denne opløsning-genopbygning. Der findes til at begynde med en slags gådefuld meddelelse, en dom eller en kommunikation, der skjuler sig bag en adfærd – en dom, man kan tage i hele dens Kafka'ske betydning, thi det, der er »kommunikeret til subjektet« [»communiqué au sujet«], kender subjektet ikke præmisserne for og heller ikke dets sande mening. Ligesom hos Kafka overføres der ikke andet end selve dommen. Hvad er da dommen? Vi vil, for at komme hurtigt til sagen, sige, at den er det rent energetiske. Den dequalificerede meddelelse beforder intet andet end sin energi. På samme måde beforder den første scene i Emma-historien intet andet end selve den kendsgerning, at den er traumatiserende, uden at man kan vide, hvad dette traume er lavet af – og dette er i øvrigt grunden til, at Emma vender tilbage. Hvis man forfølger denne idé, ser man, at en sådan meddelelse, for så vidt den netop kun beforder energi eller ophidselse, er traumatiserende ifølge sin natur. Og det er i denne forstand, at moderen, ikke i kraft af sine tilfældige karakteristika, men også af nødvendighed altid i en vis forstand er »ond« eller »utilstrækkelig god« (for nu at gentage Winnicotts udtryk i negeret form); og det er i denne forstand, at hun også må være »tilstrækkelig god« for at bøde på denne »utilstrækkelige godhed«, der ligesom er forudsat i hendes funktion. Problemet omkring godheden, støtten, moderens »holdning« og hendes hengivenhed kan således afgjort ikke negligeres som det grundlag, der tillader traumet ikke at være rent destrukturerende; men det, vi sammen med Freud insisterer på, når vi taler om seksualitetens tilbøjelighed til at afbryde forbindelser, og når vi siger, at *dødsdriften i sidste instans er seksualitetens »sandhed«*, det er, at meddelelsen nødvendigvis er traumatiserende, thi den tenderer mod at forvandle sig til ren energi, ren ophidselse. Og herudfra ser De også, at gentagelsestvangen netop fødes som et forsøg på at give en mening: Emma vender tilbage til købmanden for at give denne meddelelse en mening. Dekvalificering og traume er altså nødvendige af ganske konkrete årsager: ikke som følge af metafysiske karakteristika, men, som man siger inden for andre områder, som funktion af en uensartethed i udviklingen. Hvad der hermed betegnes, er ikke i det væsentlige uligheden mellem spædbarnets og den voksnes psykofysiologiske modnings- og differentieringsniveauer. Der er ikke blot tale om forsinkelse, hvilket er banalt (hos alle arter er ungen pr. definition mindre udviklet end den voksne); men samtidig finder der også hos mennesket en for tidlig modning sted. Hvad der tæller, er ikke direkte den uensartede udvikling mellem den voksne og barnet,

men, kunne man sige, en uensartethed i barnets egen interne udvikling, hvori uligheden barn-voksen fordobler sig.

Det ubevidste er afgjort et »meningsfænomen«; og gennem denne banale formulering (som vi har efter Freud) er spørgsmålet om dets forhold til sproget bragt på bane: det ubevidste fødes af et sprog (som ikke alene indbefatter moderens artikulerede sprog, men også alle hendes betydende og betydningsbærende adfærdformer), og det kan måske igen blive sprog. Jeg siger »måske«, thi her konfronteres vi atter med muligheden for erkendelse af det ubevidste, for dets *Agnoszierung*; en *Agnoszierung*, en »bliven-meddelelse-igen«, der måske er umulig på andet end en ubestemt, asymptotisk måde. Thi det ubevidste er også noget, der har lukket sig for meningen for at blive en måde at forvandle [métaboliser] energien på, ad lidet differentierede associative veje, ved hjælp af primitive forestillinger, som er og bliver ting (disse tingsforestillinger) – en energi, der ikke er andet end den energetiske rest af en gådefuld signifié, der er gået tabt, om De vil, men gået tabt ifølge sin natur, så vi ikke behøver at hidkalde en hel fortabelsens »patos«.

Den Saussure'ske celle og det strukturalistiske hegemoni

Spørgsmålet er altså: kan man legitimt anvende denne formel, der delvist er overtaget fra Saussure, $\frac{S}{s}$ eller $\frac{\text{signifiant}}{\text{signifié}}$, $\frac{Sa}{Sé}$, for at forstå noget som helst af det ubevidste? Svaret er muligvis ja, på betingelse af, at man erkender, hvad den transformeres til, og hvor den diskvalificerer sig selv. Og på betingelse af, at man ikke anvender den inden for rammerne af en struktur (thi en struktur i det ubevidste ville være ensbetydende med eksistensen af en kode), men som noget, der får strukturen til at gå i stykker (netop den kodede betydningsstruktur, der eksisterer for de voksne, men ikke for barnet), som nedbryder den for at genopbygge noget andet af den.

Men alligevel, før vi gør brug af denne formel, før vi forestiller os hvorledes sproget destruktureres i det ubevidste, er det måske passende at stille det forudgående spørgsmål: hvad er det, der er struktureret i sproget, og er sproget så struktureret som man gerne vil have det til at være? Her bliver vi nødt til at problematisere den lingvistiske strukturalismes hegemoni, der havde sin glansperiode i årene 1950-60. Den lingvistiske strukturalisme fødtes som bekendt med Saussure, men blomstrer med Jakobson, der har drevet den til dens højdepunkt. Strukturalismen er ikke ensbetydende med den blotte celle $\frac{Sa}{Sé}$, men snarere med den (på sin vis frugt-

bare) benægtelse af, at der findes skyggen af et cirkulationsforhold mellem signifiant og signifié, den mindste intentionalitet, den mindste effektivering af en betydning (jeg henviser på ny til Lyotard 1971). Strukturalismen er altså ikke det samme som cellen $\frac{S_a}{S_e}$, men består snarere i det ekstreme forsøg på at reducere det betydningsfænomen, der endnu synes at vælde frem af denne formel. Dette er præcist, hvad man har i tankerne, når man reducerer betydningen til »valøren« [valeur], hvor denne term skal forstås i en helt igennem teknisk forstand, der ikke er uden en vis korrespondance med termen »værdi« [valeur] i den marxistiske teori. Det drejer sig – for nu at bruge denne sammenligning – om en reduktion af »brugsværdien« til »bytteværdien«, for så vidt den enkelte, individuelle betydning alene er relateret til de ordnede forskelle mellem hver eneste af disse celler $\frac{S_a}{S_e}$ og i sidste instans kun kan opfattes inden for strukturens rammer. Dette vil sige, at en given signifiant kun henviser til en signifié, kun kan forbindes med en signifié, fordi den er indføjjet i en struktur, hvor den ikke kan bevæge sig, for så vidt den er i opposition til de andre termer, der så at sige udfylder hele rummet. Den førerstilling, som begrebet »valør« indtager i lingvistikken, bekræfter, at den direkte relation mellem signifiant og signifié kun er en illusion eller i hvert tilfælde ikke kan håndteres af videnskaben; sprogvidenskaben opstår først i det øjeblik, hvor den betydende intentionalitet – et fænomen, der måske er filosofisk, måske vitalt, men som vi ikke kan begribe videnskabeligt – kan føres tilbage til noget, der kan »behandles« og beskrives, dvs. til *divergenserne* mellem hver enkelt af disse formler og alle de andre, der omgiver dem, som de står i opposition til eller sammensættes med. Og ud fra oppositionen (i den forstand, at en term som hest kan stå i opposition til alle andre termer inden for rækken af pattedyr; eller at et fonem kan substitueres med nogle andre sproglige lydelementer) når vi, med Jakobson, hurtigt frem til den *binære* opposition;⁵⁾ fra en opposition inden for en mangfoldighed kommer man til oppositionen mellem noget mere og noget mindre, den eneste (og dette er ikke tilfældigt), der kan indgå i en binær maskine. Nu sker der imidlertid det, at binariteten, som Jakobson indførte for at beskrive det fonetiske system, dvs. det, Martinet kaldte det andet artikulationsniveau (artikulationen af elementer, hvortil der ikke svarer nogen signifié'er), herefter føres tilbage til det første artikulationsniveau. I det strukturalistiske perspektiv, der går ud på at reducere betydningen til valøren – evt. til den binære valør: nærvær/fravær – findes der tydeligvis ikke en opdeling af signifié'en,

som man (ifølge en naiv nominalisme) kunne kalkere en opdeling af signifiant'en efter; men hvis man følger Saussures fortolkning, vil man heller ikke kunne forudsætte en forudgående strukturering af signifiant'en (dens primat). Man må allerede fra starten forestille sig to »amorfte masser«, signifiant'ens og signifié'ens, der opdeles samtidigt; her har vi den berømte sammenligning med et ark papir, hvis ene side skulle repræsentere signifiant'ens masse og den anden side signifié'ens masse. Opdel dette ark papir som De vil, og der vil være en absolut korrespondance, term for term, mellem de diskrete enheder, der således er skabt i signifiant'en og signifié'en. Det er et forførende billede, der giver udtryk af at overskride oppositionen mellem på den ene side en signifié'ens nominalisme, eller realisme, og på den anden side en idealisme, dvs. en sprogets primat over »opdelingen« af ting. Man skulle altså have en slags parallellitet mellem de to planer, uden at det ene har forrang i forhold til andet: det er én og samme betydningsakt, kunne man sige, der opdeler de to planer samtidigt.

En afsløring af formalismen, takket være Hjelmlev

Rent faktisk opdager man, at denne opdeling, denne fortolkning, der lader til at være den eneste, kun fungerer, for så vidt de to »planer« reduceres til deres form alene. Men her er jeg tvunget til at henvise, nødvendigvis i al hast, til de særdeles afklarede distinktioner, som Saussures danske arvtager, Hjelmlev, har bidraget med ud fra denne formel. For Hjelmlev er de to udgangsplaner de samme, om end han betegner dem med andre termer:

signifiant	=	udtryksplan
signifié	=	indholdsplan

Men hvert af disse planer skal på sin side igen opdeles i en substans og en form, således at det hele fra nu af lader til at foregå mellem fire termer: udtrykkets (eller signifiant'ens) substans og form og indholdets (eller signifié'ens) substans og form.

IV. Det ubevidste er ikke struktureret som et sprog (d. 14.2.1978)

For at illustrere mit emne finder jeg det interessant at opstille Hjelmlevs distinktioner på følgende måde, alt imens jeg fastholder »cellen«:

udtrykssubstans

udtryksform

indholdsform

indholdssubstans

Man ser umiddelbart, at Saussures celle ikke svarer til Hjelmslevs fire termer, men kun til de termer, hvor formen gør sig gældende. Kun disse kan udgøre den strukturelle lingvistikens genstand, hvilket også illustreres ved Saussures berømte ord om, at sproget ikke er substans, men form. Man skulle altså kun kunne studere formen, man skulle kun kunne relatere en signifiant's form (signifiant'en specificeret gennem de relationer, der udgør dens »valør«) til en signifié's form, det, Saussure kaldte for begrebet, det mentale billede. Det vil sige, at lingvistikken ikke kan interessere sig for de rent materielle, fysiske fænomener, der udgør udtrykssubstansen (det samme sprog kan studeres lige så godt i sin skriftlige som i sin mundtlige form; hvad enten materialet er lydligt eller skriftligt, så forbliver de oppositionelle systemer, udtryks»formen«, de(n) samme), og på den anden side bliver det intentionelle sigte, dvs. det, man sædvanligvis kalder for referenten, heller ikke taget i betragtning. Således er det, Lacan kalder for signifiant'ens primat, i sidste instans ifølge Saussure formens primat.

Nuvel, selv når sproget er reduceret til disse to former – signifiant'ens form og signifié'ens form –, ved vi, at det ikke er ligesom dette ark papir med en forside og en bagside, der opdeles absolut identisk, således som det af Saussure foreslåede billede gerne vil give udseende af. Det er næsten aldrig tilfældet, det sker kun meget undtagelsesvist, inden for meget afgrænsede områder. Jeg anfører et nemt eksempel af den type Hjelmslev anvender (Hjelmslev 1963, p. 100 f), et dyrenavn, der er markeret med et femininum-suffix: løvinde. Det lingvistiske tegn kunne i første omgang skrives således:

/løve/inde/

»løve« – »hun«

Billedet med papirarket illustrerer dette særlige eksempel, eftersom de respektive opdelinger af signifiant'en og signifié'en er indbyrdes overensstemmende. Men på den anden side ved vi (som Martinet har systematiseret det), at man på signifiant'ens niveau

har en supplerende opdeling, en »anden artikulation«: opdelingen i fonematiske enheder, der netop er karakteriseret derved, at den ikke har noget korresponderende i signifié'en ['løvinde' inddeles i syv fonemer].

Og på den anden side? Kan man i det mindste sige, at signifié'ens enheder kun får eksistens, hvis der sker en opdeling af signifiant'en? Hvis der eksisterede et absolut signifiant'ens primat, ville man ikke engang kunne forestille sig en opdeling af signifié'en, af »begrebet«, uden at denne kløvning allerede var indført i signifiant'en: signifiant'en ville ganske afgjort kunne være »mere opdelt« end signifié'en, men aldrig det omvendte. Lad os nu tage eksemplet med »hun-okse«, som man ikke med en logisk, »proportional« artikulation kan skrive som /okse/inde/, men kun som /ko/. Tegnet vil være:

$$\frac{/ko/}{\text{»okse«} - \text{»hun«}} \quad \text{eller} \quad \frac{/k/o/}{\text{»okse«} - \text{»hun«}}$$

Man bemærker da følgende: Oven på den første artikulation (som lader udtryksenheder svare til indholdsenheder) lægger sig, ikke én (som Martinet vil have det), *men to* sekundære artikulationer, der ikke svarer til hinanden, men som hver på sin side opdeler signifiant'en og signifié'en: »fonemer« eller distinktive udtryksenheder, og »semer« (B. Pottier) eller distinktive indholdsenheder:

»Hvis vi ser på vore dagligsprog, vil vi finde, at de altid er bygget på den ejendommelige måde, at ét udtrykselement ikke svarer til (dvs. har forbindelse med) ét indholdselement og omvendt, men at i de fleste tilfælde en enhed bestående af flere udtrykselementer har forbindelse med en enhed bestående af flere indholdselementer og omvendt« (Hjelmslev 1963, p. 99).

Det eneste sprog, hvor der ville eksistere et absolut »sammen-træf«, dvs. hvor de distinktive enheder på det ene af de to planer korresponderede eksakt med de distinktive enheder på det andet plan, ville tydeligvis være det berømte »velformede sprog«, et videnskabeligt ideal, som har matematikken i horisonten: en kommunikation uden tvetydighed, uden rest, uden overskridelser; men kan man stadig tale om sprog i forbindelse med et formelt system af transformationer, hvor distinktionen mellem de to planer ikke længere er gældende, hvor »betydningsdannelsens« fænomen er afskaffet?

De ser, at udtrykket: »struktureret som et sprog«, anvendt på

det ubevidste, ikke vil sige særlig meget, hvis man ikke siger *hvilket* sprog, det drejer sig om, thi inden for sprogene bevæger vi os fra det mere strukturerede til det mindre strukturerede, fra det mere tvingende til det mindre tvingende. Omkring de »naturlige sprog« eller »dagligsprogene« har vi en række såkaldt semiotiske systemer, der er mere eller mindre tvingende i deres strukturer, og som den moderne semiologi begynder at dechiffrere; desuden har vi kunstige sprog og endelig algoritmer, »kalkule-processer, der entydigt forbinder en samling givne ting med en samling resultater«: det er her, og kun her, hvor der hersker en absolut nødvendighed på transformationernes »horisontale« eller »syntagmatiske« plan, at det ikke længere er nødvendigt med nogen som helst reference til en signifié.

Modellen for metabolen og dens udlægninger

Lad os gentage dette i forbindelse med det eksempel på en »kalkule«, jeg i forlængelse af Freud har foreslået som formalisering af hans analyse af den hysteriske tvang:

$$\frac{A}{B} \times \frac{C}{A} \quad ?$$

Hvad har vi ret til at sætte som »resultat«? Det er klart, at det vil give nogle helt forskellige udtryk, alt efter hvilken type »sprog«, vi placerer os i. I det *matematiske* »sprog«, i et »velformet« sprog, er alt struktur, men det betyder ikke noget, således at man har ret til at »forkorte« det overflødige element, A, og skrive:

$$\frac{A}{B} \times \frac{C}{A} = \frac{C}{B}$$

C har, uden rest, substitueret A i et absolut ækvivalensforhold. Hvorledes forholder det sig i et *naturligt sprog*? Nuvel, denne model vil være modellen for den signifiant-substitution, jeg i teksten fra 1960 kaldte for metafor, og som jeg i dag foretrækker at betegne med en anden term; lad os f.eks. sige »*metabole*« (som undertiden anvendes, og som pærellet henviser til ideen om stofskifte [métabolisme], hvilket ikke er så dårligt). Thi siger man, at dette er »metaforen«, gør man kun rede for en del af de mulige substitutioner, for så vidt der mellem C og A (dvs. mellem den anden signifiant og den første) kan eksistere nærhedsrelationer såvel som forhold, der går på ligheden. Jeg har ikke her tid til at udrede

denne distinktion mellem metafor og metonymi; jeg vil blot gøre opmærksom på det efter min mening fejlslagne forsøg på at reducere dem til strukturelle fænomener slet og ret; dette er ganske vist, hvad Lacan på sin vis forsøger, og også Jakobson, der er mere nuanceret, og De finder ligeledes et sådant forsøg i visse af Rosolatos udredninger. Men metafor og metonymi, for nu at fastslå min naive realisme, kan kun forstås med sigte på referenten, dvs. at de i sidste instans må forstås ud fra et (om end fjernt) forhold til en eller anden reel nærhed eller lighed. Og med termen »reel« postulerer jeg noget, der med stor sandsynlighed lader sig konstatere i den vitale orden [dvs. som angiver 'liv' i biologisk forstand].

Nærhed og lighed er opdelinger af livet, før det er to retninger i sproget. Det er i eminent grad det, der ved frembringelsen af et levende væsen [un vivant] ud fra et andet levende væsen bevirker, at dette nye levende væsen, dette barne-væsen [vivant-enfant], både er et stykke af det mødrene væsen [vivant maternel] (på hvilket niveau man end befinder sig – allerede på amøbens niveau), et stykke, der er opdelt ud fra en kontinuitet med det mødrene væsen, og også det mødrene væsens »lige«, skabt »i hendes billede«. Det er det, vi finder i psykoanalysen med idéen om, at barnet i begæret på en vis måde er et stykke af moderen (og det er ganske *naturligt!*), at det nemt kan symboliseres som »moderens fallos«; men hvad man ikke bør glemme, er, at det også er moderens somato-psykiske metafor, dvs. gjort autonom gennem ligheden med hende.

Modellen for metabolen i de naturlige sprog

Jeg vender tilbage til denne substitution, som jeg kalder for metabole, for deri på én gang at inkludere metaforen og metonymien. Denne gang placerer vi os ikke længere i det matematiske sprog, men i de naturlige sprog, og her »divergerer« det naturlige sprog – som man siger om en atomreaktor. Det »divergerer« [som i en atomspaltningsproces], for så vidt det for en dels vedkommende også er algoritme, struktur, hvor alt er relativt solidarisk; men samtidig er det ikke kun dette. *For så vidt* det er algoritme, kan man sige ligesom i matematikken, at hvis jeg substituerer en signifiant med en anden, lader jeg slet og ret den første forsvinde; jeg foretager en overførsel af mening uden nogen rest; dette er på en vis måde, hvad de etymologiske undersøgelser forudsætter, for så vidt etymologien netop følger disse meningsoverførsler, dels gennem nærhed, dels gennem lighed, dels ved udvidelse eller indskrænkning af betydningsomfanget og dels ved opposition, som alle er modaliteter af substitutionen, således som retorikken

forstår den.⁶⁾ Jeg giver to eksempler på denne substitution, der synes at fungere uden rest. Hvorledes kommer man til at tale om et »knappenålshoved«?

$$\frac{\text{opsvulmet øvre} \\ \text{ekstremitet}}{\text{Sé}} \times \frac{\text{hoved}}{\text{opsvulmet øvre} \\ \text{ekstremitet}} = \frac{\text{hoved}}{\text{Sé}}$$

Dette er en substitution gennem lighed. Men der findes andre former for substitution. F.eks. er termen *voler* [at flyve; at stjæle] kommet til at betyde *dérober* [at stjæle]. Man mener faktisk, at /voler/ er nået frem til betydningen »bemægtige sig i smug« (eller »rober« [at røve] på gammel fransk) ud fra fuglen, der fanger sit bytte »i flugten« [qui »emporté au vol« sa proie] [der tænkes på falkonerjagt]:

$$\frac{\text{rober}}{\text{Sé}} \times \frac{\text{voler}}{\text{rober}} = \frac{\text{voler}}{\text{Sé}}$$

»Voler« udgør en delbetydning af »rober«, en særlig måde at tage på, og man har hermed den figur, der kaldes metonymi eller mere snævert synekdoke. Her er forholdet mellem de to termer, substitutionens operator, en relation mellem delen og helheden. Og her »forkortes« relationerne ligeledes, og den gamle term »rober« falder bort. Etymologien har som opgave at klarlægge disse metaboler, disse transporter, hvis oprindelse er gået i glemmebogen. Processen er imidlertid ikke så simpel endda: som det mest almindelige er der tale om en forening af forskellige forbindelser i alle eksempler; forbindelsen gennem nærhed og forbindelsen gennem lighed forekommer aldrig helt alene, der indføres altid noget metaforisk i metonymien og omvendt. *Voler* betyder således ganske vist at stjæle, men med falkens hurtighed og dristighed. Hvad »glemselen« angår, så ved man meget vel, at metaforerne »slides« – og ikke blot metaforerne, men også metonymierne, altså metabolerne generelt; disse figurer, hvor der er »glemsel« af historien, hvor meningen udelukkende er »nærværende«, har retorikken i århundreder benævnt som »katakrese«:

»Katakresen består deri, at et tegn [en »signifiant«, ville man sige i dag], der allerede er knyttet til en første idé, også bliver knyttet til en anden idé [altså som *voler*, der fra starten er knyttet til fuglens flugt og derefter knyttes til en ny idé, at stjæle; det vig-

tige er imidlertid fortsættelsen:], som ikke selv havde et tegn, eller som der ikke længere findes noget andet, egentligt tegn for i sproget« (Fontanier 1977, p. 213; bemærkninger af J.L. er tilføjet i kantet parentes).

Det er tydeligvis den anden af disse to muligheder, der er vigtig, hvad etymologien angår: fra det øjeblik, hvor substitutionen er foretaget, har den gamle signifiant mistet sin anvendelse, den har ikke længere plads i strukturen... *for så vidt* sproget er struktur. Dette er netop, hvad der sker, når man går fra ét sprog til et andet: når man giver en latinsk etymologi, eller endog henviser til sanskrit, er det klart, at den erstattede term er fuldstændig glemt; den har kun interesse for historikeren. Men inden for ét og samme sprog sker overføringen aldrig således – uden rest og uden berigelse – og det er her, vi begynder at fjerne os fra den matematiske algoritme. At transporten ikke foregår uden rest, kan man se på tusinde forskellige måder; og når man taler om »døde metaforer«, gør man sig ikke klart, i hvilken grad metabolerne hvert øjeblik er parate til at genfødes. Det er morsomt at følge denne genfødsel i vitsen – ligesom en film, der vises baglæns. En af de vitses, Freud undersøgte, er den følgende: Kejser Napoleon III's første handling er at bemægtige sig kronens godser, huset Orléans' godser: »c'est le premier vol de l'aigle« [det er ørnens første flugt/tyveri], konstaterer epigrammet. Med dette »premier vol de l'aigle« går vi helt præcist tilbage ad etymologiens vej (selv om denne er »glemt«), idet vi går i modsat retning fra »voler« = stjæle, til falpens »voler«. Men hvad der yderligere demonstrerer, at transporten som oftest ikke sker uden en vis berigelse (og for nu stadig at blive ved »vol« og »voleur«), det er de ubevidste korrespondancer, der talrige gange er blevet genoplivet i psykoanalysen, netop mellem tyvens flugt/tyveri og f.eks. det »flyvende« personels flugt/tyveri i en flyvemaskine [entre le vol du voleur et celui – par exemple – du personnel »volant« en aéroplane]. Alt dette synes klart at vise, at der ikke findes nogen total »katakrese«, en virkelig substitution med glemsel, undtagen når der sker et sprogskifte, dvs. en overgang fra én struktur til en anden, når den erstattede term ikke længere kan genkendes. Hvilket omvendt viser sig i den kendsgerning, at der ikke findes absolutte synonymer inden for det samme sprog.

Det er i kraft af dette sidstnævnte aspekt, at sproget ikke blot er algoritme, men noget skabende. Lacan, og efter ham mange moderne lingvister, taler om »meningseffekter«, som fremkommer i poesien, men som lige så vel fremkommer ved enhver betydningsudvidelse, enhver ny transport, lige fra slang til reklamer.

Effekter, forskydninger og berigelser, der kun er mulige, der kun er virkningsfulde i den udstrækning, den gamle mening bevares – som en slags halokrans – og ikke som en matematisk signifiant-fortolkning.⁷⁾

Metabolens model i fortrængningen

»Struktureret som et sprog«? For så vidt sproget er ren struktur, forekommer det os i yderste konsekvens – i modsætning til etymologien – at være uskabende. Det skabende sprog er det, der til alle sider undslipper strukturen, selv om det uophørligt genoptages i en kode, omkodes og omkodificeres.

Men når alle disse forbehold er anført over for »sprogstrukturen«: hvordan forholder det sig da med det ubevidste, hvilken mulighed er der for at anvende en strukturel model i forbindelse med det ubevidste? Egentlig var det ikke i forbindelse med det ubevidste, men med fortrængningen, at jeg i sin tid fremførte dette skema for metabolen generelt. Jeg vil sige, at til forskel fra såvel det algoritmiske sprog som det poetiske, skabende sprog *forkorter fortrængningen dels ikke, og dels skaber den ikke mening*. Den forkorter ikke, tværtimod bevarer den; den skaber ikke mening, thi den »bevarer« det, der er trængt »nedenunder«, som sådant, ligesom indbalsameret. Dette er grunden til, at jeg i dette tilfælde skriver transformationen således:

$$\frac{Sa_1}{Sé} \times \frac{Sa_2}{Sa_1} = \frac{\frac{Sa_2}{Sé}}{Sa_1}$$

En skrivemåde, der ikke har mening i en matematisk algoritme, men som er interessant ved at anskueliggøre den besynderlige skæbne, der rammer den gamle, erstattede signifiant: den bliver bevaret under det bevidste sprog, i en helt igennem mærkelig form, hvor den så at sige betyder sig selv.

Et sådant skema tilkender jeg kun en ganske relativ værdi; i samme udstrækning vi – med det ubevidste – fjerner os fra algoritmen, bevarer denne vold mod det algoritmiske kun en rent suggestiv værdi. Det drejer sig om at vise, at det ubevidste er resultatet af fortrængningen, dvs. af denne form for »patologisk« substitution, denne tvangsmæssige symbolisering, der hverken undertrykker det første symbol eller integrerer det (som ridderen integrerede damen i sin ærbødighed for damens handske), men opretholder et

eller andet i en afsides position. Formlen $\frac{S_{a_1}}{S_{e_1}} \times \frac{S_{a_2}}{S_{a_1}}$ kan vi lige så vel anvende på Emma-historien, idet $\frac{S_{a_1}}{S_{e_1}}$ repræsenterer den første scene (eller scene II) og $\frac{S_{a_2}}{S_{a_1}}$ den anden scene. På den tegning, Freud leverer over netværket af forskellige associationer mellem de to scener, mellem S_2 og S_1 , finder vi, indvævet, alle slags forbindelser, både gennem lighed og gennem nærhed (Freud 1905a, p. 434; dansk oversættelse, p. 111). Den første scene i Emma-historien – scenen hvor købmanden foretager en seksuel handling, der er gådefuld for barnet – fortsætter efter fortrængningen med at føre et autonomt liv, som Freud undertiden billedligt sammenligner med et naturreservat, hvor man foregiver at bevare en del af et lands natur i den oprindelige tilstand. Dette autonome liv er også hvad min formel vil pege på, idet det fortrængte her er opstillet som $\frac{A}{A}$ eller $\frac{S_a}{S_a}$, dvs. et sprog, som ikke kommunikerer noget, som ikke skaber en betydning, som kun er stedet for en cirkulation, cirkulationen af den ubevidste besætningsenergi.

For at gøre status

Som statusopgørelse over dette års fokusering på det ubevidste kan vi nu fremlægge nogle ting. Allererst, at det ubevidste ikke er en struktur. Det ubevidste består af erindrings**elementer**, fortrængte forestillinger, som Freud sagde, *Vorstellungen*. Det drejer sig på den anden side om erindrings**elementer**, der ikke længere henviser til andet end sig selv, hvilket er den egentlige betydning af den Freud'ske term *Sachvorstellungen*: tingsforestillinger og ikke længere forestillinger om ting. Endelig gælder det, at selv om det ubevidste ikke er struktur, men indhold, »substans« kunne vi sige, så er det ubevidstes elementer ikke desto mindre indbyrdes forbundne på en ganske særlig måde. Termen logik kan kun føres frem med stor forsigtighed (en logik i »reduceret« tilstand), og vi vil hellere anvende Freuds egen term, nemlig »proces«. Det er primærprocessen, det først og fremmest er vor opgave at gøre rede for inden for enhver teoretisering over fortrængningen og det ubevidste: *Hvorfor* fungerer disse forestillinger herefter ifølge en type proces, der er så forskellig fra det vi kender andetsteds fra?

Primærprocessen er ensbetydende med lystprincippet's herredømme; ikke således at forstå, at der skulle være meget lyst i det ubevidste, men således som det Freud'ske lystprincip skal forstås: som den utøjlede cirkulation af besætningsenergi i forestillinger-nes kredsløb; en ureguleret cirkulation, fordi den er afskåret fra ethvert referentielt sigte og fra enhver kommunikation. Noget, der kan give en nærmere idé herom end drømmen, er dækkerindringen,

der, selv om den ikke er ubevidst, tenderer imod ikke længere at dække over eller betyde andet end sig selv (Cf. Freud 1899a).

Ligesom det ubevidste ikke er struktur, er der grund til at problematisere den smukke formulering, ifølge hvilken »det taler« [»ça parle«]. Man kan lige så godt sige: »det taler ikke«, eller i hvert fald: »det taler ikke til nogen«; det'et taler om intet andet end sig selv. Det betyder ikke noget – i den aktive betydning af dette verbum –, det har ingen som helst betydende intention; og hele den analytiske behandlings store bestræbelse går netop ud på at få det'et, der ikke taler, til at tale til nogen og om noget, dvs. om en glemt fortid. Hermed siger vi også, at det ubevidste er resultatet af fortrængningen, og på dette punkt bør man efter min mening vende helt tilbage til Freuds første intuition, ifølge hvilken det ubevidste ikke er primært, men resultatet af fortrængningen eller af en række fortrængninger. Vi har set, at disse kunne betragtes enten som sekundære eller som urfortrængninger; men termen »urfortrængning« bør ikke skabe illusioner, ligesom heller ikke termen primær i »primærprocessen«: primærprocessen er ikke til stede før sekundærprocessen. Sekundærprocessen skal ikke konstrueres oven på primærprocessen. Jeg tager her parti mod en vis Freud, den Freud, der udtrykker sig i en af de tekster, der går længst i en anden retning, nemlig »Formuleringer om de to principper for psykiske processer« (Freud 1911b), hvor der er forsøgt foretaget denne absolut umulige udledning af det sekundære ud fra det primære. Som om det primære var en funktionsmåde ved en endnu utilpasset organisme, som først sekundært skulle lære at leve. Nuvel, en organisme, der først skulle lære at leve, ville aldrig kunne leve, den ville allerede være »død førend den vidste af det« (dette er Darwins sandhed i modsætning til Lamarck: man lærer ikke at leve, organismen har ikke tid til at lære at leve). Når man skal gøre sig begreb om primærprocessen, skal man altså ikke placere sig på en hypotetisk utilpasset funktionsmådes niveau. Primærprocessen er kun primær i kraft af en fiktion, akkurat ligesom den primære narcissisme også kun retroaktivt er primær. Freuds billede med »naturreservatet«, som godt kunne skabe tiltro til idéen om, at man lægger noget hen, afskærmer noget, der eksisterer »i forvejen«, en naturtilstand – I Rocky Mountains parker og nu i Frankrigs naturparker – nuvel, forstået på den måde er dette idylliske billede falsk. Man kunne lige så godt forsøge at bruge ghettoen eller endog koncentrationslejren som billede: det, som er genstand for udskillelsen, er afgjort ikke noget, der eksisterede i forvejen. Der kan altså ikke være tale om at placere pri-

mærprocessen før sekundærprocessen, og det drejer sig heller ikke om at vise, hvorledes en rationel, sekundær, tilpasset proces skulle kunne konstrueres ud fra primærprocessen; det, man derimod skal forklare, er hvorledes den dannes ved *reduktion* ud fra mere regulerede, mere strukturerede fænomener. Man skal vise, at overgangen fra sekundærprocessen til primærprocessen sker gennem bortfaldet af et vist antal normer, af noget »ballast« (en term, jeg undertiden har anvendt) eller af nogle aksiomer (hvis man absolut vil referere sig til logikken), altså ved reduktion af spille-reglerne.

Jeg har ofte nævnt termen struktur, strukturalisme, og jeg vender nu tilbage til den for at meddele, hvordan jeg opfatter dens sandhed, men navnlig for at påpege dens begrænsninger, som man ikke har kunnet aftegne tilstrækkelig tydeligt i den bølge af strukturalisme, der har skyllet frem i de sidste 20-30 år, og som stadig ruller frem i samme retning. Alle de menneskelige strukturer er vakkelvorne, heldigvis; vi så det for lidt siden i forbindelse med sproget: reduktionen af sproget til elementer i indbyrdes, binær opposition er kun en logicistisk drøm – akkurat ligesom den absolutte reduktion af en myte til nogle mindstelementer, nogle mytemer, som kun skulle være gyldige i kraft af deres indskrivning i alkens rent formelle matricer, og som i yderste konsekvens skulle kunne fungere som klassifikatoriske elementer uden for al mening.

Laplanche og Leclaire (1966) begyndte med en kritik af Politzer og af hans idé om, at det ubevidste hverken skulle have mere eller mindre eksistens end de immanente regler i et parti tennis. Heroverfor satte jeg »det ubevidstes realisme«. Men vi kan i det mindste sige, at hos Politzer – og dette var trods alt noget positivt – blev denne det ubevidstes immanens anskuet som individuel, enkeltstående. Hos den mest yderliggående strukturalisme er det i grunden den samme »immanentisme«, der går igen; men den immanens, man vil indsætte i stedet for det ubevidstes singularitet, er denne gang en transindividuel immanens: det er sproget, eller mere præcist sprogbygningen i Saussures forstand.

Det ubevidste i en tekst?

I et vist »analytisk« farvet kulturelt miljø taler man jævnlgt om »en teksts ubevidste«. Det er en formulering, der på én gang er vildledende og farlig. En teksts ubevidste: er det de transindividuelle sprogstrukturer, der gør det muligt for denne tekst at eksistere? Er det »kompetensen«, der har muliggjort denne teksts »per-

formans«? Eller for at tage en anden yderlighed: er det de mangfoldige sproglige fordrejninger, der gør denne tekst mulig – de mangfoldige forvriddninger af koden, der står uendeligt til rådighed for fortolkerens gode vilje? I det ene som i det andet tilfælde ser man, at man tømmer begrebet om det ubevidste for enhver reference til individet, der er forfatter til denne tekst; det første skridt mod at tømme noget for mening, det er at foragte det. Og i hvor høj grad foragter man ikke for tiden ethvert arbejde, der interesserer sig for det historiske og det ubevidste hos den, der tilbyder os en produktion af hvilken som helst art! Man går direkte »til signifiant'en«, fortæller man os, hvilket atter engang kun kan forstås på to måder. Enten går man direkte til det formelle, og i dette tilfælde ser man klart, hvor man kommer hen: til en slags logicisme, som f.eks. kan være en kastrationens og fallos'ens logicisme. En logicisme, som ikke er mindre normativ end andre moralismer, man har villet fordømme; man skal »gå gennem kastrationen«: dette er ikke i mindre grad et imperativ end de gamle tilpasningskrav, man bebrejdede Kriss, Hartmann og Loewenstein. Eller også betyder det at gå direkte til signifiant'en det samme som at hengive sig til den subjektive fortolknings variationer, eller endog – der er mange eksempler herpå – til de mest tilfældige fordrejelser, ja narrestreger.

Nuvel, i termens Freud'ske forstand giver det ikke mere mening at tale om »en teksts ubevidste« end om ubevidste regler i et parti tennis, eller om tyngdelovens immanente eksistens. Det ubevidste er individuelt; for at være rigtig skandaløs vil jeg sige, at det findes *i hovedet på hvert enkelt individ*. Det ubevidste, det er denne del af individets historie, der ikke alene, som Politzer ville have det, er unddraget vævet af konventionelle betydninger, men også er unddraget enhver kommunikativ intention – hvilket i min formel får billedligt udtryk gennem en »nævner«, hvor der ikke længere eksisterer en signifié. Kun den metode, som Freud har opfundet (og ikke en pseudo-metode, centreret omkring signifiant'en), kun denne metode, der uopløseligt forener de frie associationer og den analytiske situation, gør det muligt at foretage en delvis åbning, usikkert og altid problematisk, af et ubevidste, der altid er rede og parat til igen at lukke sig for kommunikationen, eftersom denne lukning er dets konstituerings væsen iboende.

Noter

1. Der findes et tvetydigt, for ikke at sige modstridende led i denne sætning. Hele sætningen lyder: »Disse driftsimpulser er koordineret med hinanden, eksisterer side om side uden at påvirke hinanden, modsiger ikke hinanden.« Det siger sig selv, at det er ret vanskeligt at tilvejebringe en overensstemmelse mellem »at være koordineret« og »at eksistere side om side uden at påvirke hinanden«; med fare for at udvise manglende sakrosankt respekt for »teksten« ville jeg i »koordineret« gerne se en lapsus, der skal rettes til »ikke koordineret«; man må så lade det være et åbent spørgsmål, om denne fejl skyldes typografen eller Freud. Teksten er i hvert fald i det følgende klar, hvad angår dette fravær af koordination.
2. Efter Lacan taler man om den Saussure'ske algoritme, og i en sådan grad, at man får indtryk af, at algoritmen betegner en grundcelle; jeg har selv anvendt termen algoritme i denne forstand. Men præcist anvendt betegner »algoritme« (enhver hellensk etymologi ville her være et udslag af fantasi, eftersom termen stammer fra navnet på den arabiske matematiker *Al Kawarizme*) på ingen måde en grundcelle, men derimod det system, der styrer de operative regler for disse grundceller. Taler man om den Saussure'ske algoritme, foretager man altså en forskydning, eftersom Saussure aldrig har udviklet nogen »kalkule« ud fra sin formel $\frac{S}{s}$. Når han interesserer sig for det indbyrdes forhold mellem disse celler, er det som et rent statisk forhold: dette $\frac{S}{s}$ bliver kun interessant, fordi det er indføjet i en struktur ved siden af alle de andre mulige $\frac{S}{s}$. Det, man kalder for »valøren«, er helt præcist dette differentielle forhold mellem én af disse celler og alle de andre, der eksisterer i sproget. Når Lacan således taler om algoritme på en lidt upræcis måde, centrerer han vor interesse om noget, der er forskelligt fra selve cellen, nemlig det, der allerede var genstand for retorikkens interesse, dvs. de transformationer, som opererer på disse celler, og som netop kommer til at modificere dem, producere nogle meningseffekter, som Lacan siger. Endnu anderledes udtrykt: Saussure interesserer sig i det væsentlige for det, han kalder for sprogbygningen, dvs. for en struktur; og analysen (ligesom retorikken, men på en anden måde) interesserer sig for de transformationer, som modificerer disse grundceller, som »bearbejder« dem – i denne terms Hegel'ske eller Freud'ske forstand.
3. Det er med Chomsky, at oppositionen bliver helt træffende, idet han under kompetensen ikke alene subsumerer kodens elementer, men også alt det, der stammer fra de »syntaktiske strukturer«.
4. Jeg tilslutter mig her J.F. Lyotards uddybninger i *Discours, figure* (1971): det er utvivlsomt vigtigt at bekræfte, at det ubevidste ikke er skabt af »verbalt« sprog. Men det væsentlige er, at det ikke er »kommunikativt sprog« (om det så skulle dreje sig om en »non-verbale kommunikation«); og omvendt har man, at »i selve det verbale sprog findes der nogle figurer, som får kommunikationen til at strandе, og

- som er elementer, det ubevidste har forstået.«
5. Jeg henviser til det, jeg har kunnet udvikle omkring dette spørgsmål om mangfoldigheden og forskellen i forbindelse med kønsforskellen i Laplanche 1980b, 2. del: »Symbolisations«.
 6. En henvisning til denne etymologiske fremgangsmåde kan man finde i Todorov (1977), »Sur l'histoire du symbole«, p. 267 ff.
 7. Jeg henviser til Lacans berømte og bemærkelsesværdige analyse af »hans knippe var hverken gerrigt eller hadsk« (cf. 1957, p. 94).
 Dette knippes frugtbarhed, *såvel som enhver »frugtbarhed«*, skyldes netop den kendsgerning, at det hverken blot drejer sig om metafor eller om metonymi, men om dette komplekse og reciprokke »metabolske« spil, som jeg lader enhver »sand« symbolisering henhøre under.

Bibliografi

FONTANIER, P.

1977 *Les figures du discours*. Flammarion 1977.

FREUD, Sigmund

1894a »Die Abwehr-Neuropsychosen«. G.W.I.S. Fischer.

1899a »Über Deckerinnerungen«. G.W.I.S. Fischer.

1911b »Formuleringer om de to principper for psykiske processer«. *Metapsykologi I*. Hans Reitzel 1975.

1915e »Det ubevidste«. *Metapsykologi I*. Hans Reitzel.

1950a *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*. S. Fischer 1962. Heri »Entwurf einer Psychologie« fra 1895; da udg. heraf: »Udkast til en videnskabelig psykologi«. Hans Reitzel 1980.

HJELMSLEV, Louis

1963 *Sproget*. Berlingske forlag 1963.

JAKOBSON, Roman

1963 *Essais de linguistique générale*. Minuit 1963.

LACAN, Jacques

1957 »Bogstavets instans i det ubevidste«. IN: Lacan 1973b.

1959 »Om psykosens subjekt«. IN: Lacan 1973b.

1973b *Det ubevidste sprog*. Rhodos 1973.

LAPLANCHE, Jean

1980b *Problématiques II. Castration - Symbolisations*. PUF 1980.

1981 *Problématiques IV. L'inconscient et le ça*. PUF 1981.

LAPLANCHE, Jean og LECLAIRE, Serge

1966 »L'inconscient, une étude psychanalytique«. Oprindelig version trykt 1961. Genoptrykt IN: Laplanche 1981.

LAPLANCHE, Jean og PONTALIS, Jean-Bertrand
1967 *Vocabulaire de la psychanalyse*. PUF 1967.

LYOTARD, Jean-Francois
1971 *Discours, figure*. Klincksieck 1971.

MARTINET, A.
1960 *Eléments de linguistique générale*. A. Colin 1960.

ROSOLATO, Guy
1969 *Essais sur le symbolique*. Gallimard 1969.
1978 *La relation d'inconnu*. Gallimard 1978.

TODOROV, Tzvetan
1977 *Théories du symbole*. Le seuil 1977.

Artiklen er oversat af Steffen Jørgensen efter Jean Laplanche: *Problématiques IV. L'inconscient et le ça*. pp. 102-144, PUF 1981.